

ako by ju hodnotilo a bude hodnotiť Slovensko, Európa až svet? A čo z toho? Dnes možno okrem hrdosti a prestíže nič alebo len závisť iných. No hodnoty pre budúcnosť dedia všetky deti sveta a dedičstvo, ktoré im zanecháme zhodnotí nás, vrátane vás. Určí akú sme/ste mali hodnotu. Svet nebude zaujímať, či sme/ste dokázali hodnoty rozpoznať. Viete koľko richtárov je na svete? Milióny, ale len jeden, Rudy Giuliani, musel riešiť po 11. septembri 2001 následky teroristického útoku na newyorské Svetové obchodné centrum - mrakodrapy dvojčičky (boli symbolom a tiež mali značnú hodnotu, i keď neboli svetovým dedičstvom). Ochrana hodnôt sa tu spája aj s hrdinstvom hasičov a všetkých záchrancov hodnôt, vrátane životov. Ochranu a záchranu svetového dedičstva takto možno hodnotiť stonásobne a tiež s ním spájať. Koľko richtárov môže povedať, že v chotári ich obce sa nachádza svetové dedičstvo? Možno ledva tisíc, dnes väčšinou združených v prestížnej celosvetovej Organizácii miest svetového dedičstva, ktorá vznikla v roku 1990. Preto hovorte s hrdosťou každému, že to, čo máte u vás doma, nikde na svete už nie je, alebo aspoň, že má nielen slovenskú alebo európsku, ale celosvetovú hodnotu. A svet ju oficiálne uznal, pričom svet s takýmito vyhláseniami nehazarduje, neurčuje ich ľahkovážne bez evalvácie len prostredníctvom internetu a telefonátov viac ako 100 mil. ľudí ako v prí-

pade určovania nových 7 divov sveta vyhlásených v Lisabone 7. júla 2007, z ktorých 6 už predtým zapísali do Zoznamu svetového dedičstva (Veľký čínsky múr/Čchang-čcheng, Koloseum ako súčasť historického centra Ríma, Chichén-Itzá na Yucatane, Machu Picchu v Peru, Tádž Mahál v Indii, Petra v Jordánsku); škoda, že nie aj egyptské pyramídy (namiesto novodobej 38 m vysokej železobetónovej sochy Krista Spasiteľa v brazílskom Riu de Janeiro), aby aj toto vcelku sympatické svetové podujatie mohlo mať väčšiu hodnotu (bez kšeftu stávkových kancelárií a telekomunikačných firiem a bez nadácie The New 7 Wonders of the World založenej podnikavým Švajčiarom Bernardom Weberom). Určite označenie SVETOVÉ DEDIČSTVO svet a v jeho mene Výbor svetového dedičstva ako volený zástupca 184 štátov (členov Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva) nerozdáva priehráštim a každý deň. Len raz do roka a od roku 1972 tak iba v 851 prípadoch (660 kultúrnych, 166 prírodných a 25 zmiešaných lokalitách svetového dedičstva). Pritom každý štát môže ročne predložiť len jednu nomináciu. Konkurencia je obrovská a len po zložitom hodnotení a výbere jeho predseda odklepne: „Toto má celosvetovú hodnotu - toto je svetové dedičstvo! A ďalej je už len Slnko a vesmír.“

Starosta sa zamyslel, súhlasne pokýval hlavou a

povedal: „No dobre, ale viete, naša obec by viac potrebovala... aj kanalizáciu.“ Mal svoje predstavy a problémy; také každodenné – pragmatické, pochopiteľné a dokonca environmentálne, ktoré v podstate vychádzajú z dobrej hodnotovej orientácie. Myslel to dobre a úprimne. Odpoveď bola tiež dobromyseľná a jednoduchá: „To sa nevylučuje, naopak svetové dedičstvo v katastri vašej obce by malo viesť k preferencii riešenia aj týchto problémov. Pomoci aj zo strany štátu a každého, kto môže pomôcť, aby sme sa nemuseli všetci pred svetom hanbiť a dokázali hodnoty sveta uchrániť a dôstojne prezentovať. To sa totiž patrí, ak sa chceme považovať za kultúrny národ. A keďže ide o svetové dedičstvo, aj ľudstvo by malo dbať, aby toto dedičstvo nezaniklo a zachovalo si svoje hodnoty. Svet by sa nemal hanbiť pred svetom.“

Všetko hodnotné môžeme deteriorizovať až zdevastovať, vrátane nášho prírodného a kultúrneho dedičstva, našej duše a nášho života. Jeho degenerácia spojená s depraváciou môže zapríčiniť zánik schopností rozpoznávať skutočné hodnoty, koniec existencie človeka a možno i života ako vôbec najhodnotnejšej z hodnôt na Zemi.

„Svoje hodnoty spoznáme až vtedy, keď sme ich už stratili.“

(Titus Macchius Plautus, 254 - 184 prnl.)

Karpatské bukové pralesy od roku 2007 svetovým prírodným dedičstvom

Unikátny charakter a globálna hodnota biologických a ekologických procesov

Na Slovensku sa vo všetkých lesných vegetačných stupňoch nachádza vyše 70 pralesových rezervácií, z ktorých štyri boli 28. júna 2007 zaradené do Zoznamu svetového prírodného dedičstva. Pre zápis do Zoznamu svetového dedičstva musí nominovaná lokalita predstavovať významné univerzálne hodnoty a spĺňať aspoň jedno z desiatich kritérií výberu. V prípade karpatských bukových pralesov bolo pre zápis rozhodujúcim kritériom ix (t. j. *byť výnimočným príkladom reprezentujúcim podstatné prebiehajúce ekologické a biologické procesy pri evolúcii a vývoji pevniny, čerstvej vody, pobrežného a morského ekosystému a skupín rastlín a živočíchov*, pozri s. 13) Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, ktorého naplnenie predpokladá najlepšiu a kompletnú reprezentáciu najvýznamnejších a v súčasnosti stále prebiehajúcich ekologických a biologických procesov v evolúcii a vývoji terestrických alebo sladkovodných, pobrežných či morských ekosystémov a rastlinných a živočíšnych spoločenstiev.

Karpatské bukové pralesy ako cezhraničné, bilaterálne svetové prírodné dedičstvo, obsahujú prírodné hodnoty globálneho významu. Pozostávajú zo série desiatich samostatných komponentov pozdĺž 185 km dlhej osi vedúcej od Rachivského masívu (Huculských Álp) a pohoria Čornohora na Ukrajine smerom na západ, pozdĺž Poloninského hrebeňa po Bukovské a Vihorlatské vrchy na Slovensku. Do Zoznamu svetového prírodného dedičstva bola zapísaná séria desiatich lokalít bukových pralesov. Z nich štyri sa nachádzajú na území SR a šesť na území Ukrajiny. Ich poloha a

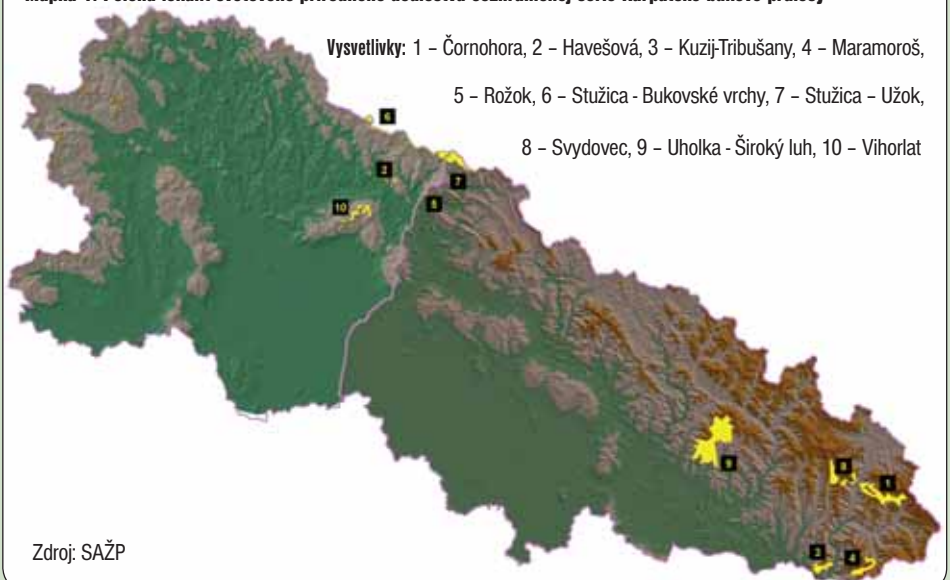
rozloha v členení na jadrovú a nárazníkovú zónu je uvedená v tabuľke č. 1. Desiat lokalít, z nich štyri na území Slovenska – **Havešová, Rožok, Stuzica a Vihorlat** (mapka č. 1), predstavujú ako séria najvýznamnejší príklad nenarušených rovnorodých bukových pralesov temperátnej zóny, obsahuje najkomplexnejšie ukážky ich rozmanitosti v závislosti od podmienok prostredia a ilustruje unikátnu konkurenčnú stratégiu buka, ktorá v optimálnych prírodných podmienkach spočíva vo vytváraní monodominantných porastov po-

čas celého vývojového cyklu pralesa. Bukové pralesy Karpát zároveň obsahujú globálne významnú prírodnú genetickú banku buka, ako aj množstva sprievodných druhov závislých na týchto lesných biotopoch. Sú tiež jedinečným príkladom rekolonizácie a vývoja suchozemských ekosystémov a spoločenstiev v holocéne – po poslednej dobe ľadovej.

Charakteristika lokalít

Spĺnenie spomínaného kritéria ix sa vzťahuje na

Mapka 1: Poloha lokalít svetového prírodného dedičstva cezhraničnej série Karpatské bukové pralesy

Tab. 1: Poloha a rozloha lokalít svetového prírodného dedičstva v členení na jadrovú a nárazníkovú zónu

Lokalita č.	Názov lokality	Štát/región	Koordináty	Rozloha jadrovej zóny (ha)	Rozloha nárazníkovej zóny (ha)
1	Čornohora	Ukrajina, Zakarpatská oblasť	48° 08' 25" N 24° 23' 35" E	2 476,8	12 925,0
2	Havešová	Slovenská republika, Prešovský VÚC	49° 00' 35" N 22° 20' 20" E	171,3	63,99
3	Kuzij-Tribušany	Ukrajina, Zakarpatská oblasť	47° 56' 21" N 24° 08' 26" E	1 369,6	3 163,4
4	Maramoroš	Ukrajina, Zakarpatská oblasť	47° 56' 12" N 24° 19' 35" E	2 243,6	6 230,4
5	Rožok	Slovenská republika, Prešovský VÚC	48° 58' 30" N 22° 28' 00" E	67,1	41,4
6	Stužica - Bukovské vrchy	Slovenská republika, Prešovský VÚC	49° 05' 10" N 22° 32' 10" E	2 950,0	11 300,0
7	Stužica - Užok	Ukrajina, Zakarpatská oblasť	49° 04' 14" E 22° 03' 01" N	2 532,0	3 615,0
8	Svydovec	Ukrajina, Zakarpatská oblasť	48° 11' 21" N 24° 13' 37" E	3 030,5	5 639,5
9	Uholka - Široký luh	Ukrajina, Zakarpatská oblasť	48° 18' 22" N 23° 41' 46" E	11 860,0	3 301,0
10	Vihorlat	Slovenská republika, Prešovský VÚC, Košický VÚC	48° 55' 45" N 22° 11' 23" E	2 578,0	2 413,0
Celková rozloha				29 278,9	48 692,7

sériu desiatich lokalít na území SR a Ukrajiny, reprezentujúcich rozmanitosť monodominantných bukových pralesov Karpát v kontexte variabilných prírodných podmienok.

Čornohora

Čornohorský prales sa rozprestiera na južnom úbočí rovnomenného masívu, ktorý sa vypína v oblasti Svidovecko-Čornohorskej jednotky Poloninsko-Čornohorského regiónu Východokarpatskej podprovincie v nadmorskej výške 701 – 2 061 m n. m., v povodiach Bielej a Čiernej Tisy, medzi sídlami Rachov a Jasinija. Ročný zrážkový úhrn dosahuje podľa nadmorskej výšky a expozície 750 – 1 500 mm za rok pri priemernej ročnej teplote 2,8 – 5,4 °C. Geologické podložie celého územia je tvorené flyšom s prevahou pieskovcov. Na ňom sa vyvinuli kambizeme s hĺbkou profilu viac ako 100 cm. Monodominantný bukový prales pokrýva cca 20 % rozlohy lokality. Zvyšná časť pozostáva zo zmiešaných, smrekovo-bukovo-jedľových a smrekových pralesových porastov. Ich zásoba dosahuje 800 – 1 200 m³ ha⁻¹. Stromy sú staré 300 – 350 rokov a nezriedka dosahujú priemer 1,3 – 1,8 m, pričom ich kmene sú vďaka vysokej vzdušnej vlhkosti hojne obrastené lišajníkmi a machmi. Medzi významné živočíchy Čornohorského masívu patria netopiere, dutinové hniezdiče a početné xylobiotické druhy chrobákov. Vedeckú hodnotu územia zvyšuje rozmanitosť ekologických podmienok podľa výškovej zonality, čo umožňuje študovať spoločenstvá rastlín a živočíchov v jednotlivých výškových pásmach. V chránenom území majú veľký význam horské lúky – poloniny, údolné lúky a ostatné nelesné plochy z hľadiska výskytu a šírenia východokarpatských, chránených, vzácných a ohrozených druhov rastlín a živočíchov. Doterajšie

čiasťkové výskumy bezstavovcov upozorňujú na výskyt viacerých vzácných východokarpatských taxónov.

Havešová, Rožok, Stužica, Vihorlat pozri s. 34 – 36.

Kuzij-Tribušany

Kuzijsko-Tribušanský prales zaberá južné výbežky Svidoveckého masívu v nadmorskej výške 350 – 1 409 m n. m. Táto oblasť predstavuje okrajovú oblasť Maramorošského kryštalinika Rachovsko-Chivčinskej oblasti Východokarpatskej podprovincie, tvoreného rulami, kremencami a obalovými sériami jurských

vápencov. Priemerná ročná teplota dosahuje 7 °C a ročné zrážky maximálnu hodnotu 1 200 mm. Za týchto podmienok vznikli zo svahovín uvedených hornín kambizeme kyslé, nenasýtené, s 80 – 100 cm hrubým fyziologickým profilom, charakteristické priaznivým vodno-vzdušným a živinovým režimom. Na väčšine povrchu lokality prevládajú nezmiešané bukové a zmiešané dubovo-bukové porasty s hrabom. Vďaka vystupujúcim teplým vzduchovým masám z maramoroškého údolia tu dub letný a dub zimný dosahujú svoj najvyšší výskyt na Ukrajine v nadmorskej výške do 1 000 m. V uzavretom vývojovom cykle, ktorý trvá približne 300 rokov, sa tu nachádzajú a striedajú na malých plochách všetky vývojové štádiá a ich charakteristické fázy. Rozborom plošnej textúry pralesa bolo zistené, že štádiom optima v častiach s vysokým podielom buka je spojené s dlhým prežívaním stromov podúrovne, v miestach s vyšším podielom duba je typická dvojrstvová štruktúra. V porastoch buka prevládajú východokarpatsko-dácke druhy rastlín. Bučiny tu majú typicky nudálny vzhľad s nízkou pokrývnosťou bylinnej etáže. Tieto prírodné lesy sú domovom viacerých ohrozených druhov cicavcov, najmä mačky dívej, rysa a početných druhov netopierov, a ďalej obojživelníkov a plazov.

Maramoroš

Maramorošský prales sa nachádza na Rachivskom horskom chrbte, ktorý je výbežkom masívu Maramorošského kryštalinika v Rachovsko-Chivčinskej oblasti Východokarpatskej podprovincie, v nadmorskej výške 380 – 1 940 m n. m. Lokalita sa nachádza v blízkosti rumunského prírodného parku Maramorošské hory. Horninová skladba je tu mimoriadne pestrá a popri horninách kryštalinika vystupuje flyš, karbonátové horniny, vulkanity a premenené horniny. Kambizeme kyslé, nenasýtené, vytvárajú na hlbokých svahovinách vysoko produkčné substráty. Tieto, spolu s vysokými zrážkovými úhrnmi do 1 500 mm ročne a priemernou ročnou teplotou cca 2,8 °C, vytvárajú ideálne podmienky pre rast čistých bukových a zmiešaných jedľovo-bukových, ako aj smrekovo-bukovo-jedľových až smrekových porastov, ktoré

Rokovanie k nominačnému projektu slovensko-ukrajinskej delegácie s hodnotiteľom a prezentátorom nominačného projektu z IUCN Timothy Badmanom (USA)

sa vyznačujú prirodzenou dynamikou, vrátane maloplošných až stredne veľkých disturbancií, vyvolaných vetrom a snehom.

Stužica – Užok

Geologické, geomorfologické a klimatické podmienky tohto pralesa, ktorý sa nachádza v Užanskom národnom parku, sú veľmi podobné ako v stužickom pralesi na slovenskej strane hranice. Na svetlosivých sludnatých pieskovočoch a tmavosivých slienito-ílovitých bridliciach sa vyvinuli humózne kambizeme, ktoré dopĺňajú spektrum kambizemí pod pralesovitými rezerváciami Slovenska. Je to dané tým, že rezervácia zaberá značné výškové rozpätie v 4. – 6. lesnom vegetačnom stupni s pestrou škálou expozícií a sklonov. Územie NPR Stužica predstavuje komplex prirodzených bukových a jedľovo-bukových porastov Východných Karpát s pralesovitou štruktúrou vo všetkých fázach vývoja. Jedľa je zložkou, ktorá tento prales v pokročilom vývoji, t. j. v záverečnej fáze štádia optima, resp. počiatočnej fáze štádia rozpadu, produkčne a funkčne obohacuje. Dôvodom je podstatne dlhší vek jedle ako buka. Často sa stáva, že jedince jedle prežívajú aj cez dve generácie buka. Dosahujú hrúbku 160 – 180 cm a objem viac ako 30 m³. Zvýšený podiel jedle sa prejavuje najmä v pokročilej fáze štádia dorastania druhej generácie buka, keď je štruktúra porastu výškovo najviac diferencovaná. Z charakteristických druhov hniezdčov tam boli zistené: sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*), dúbnik trojprstý (*Picooides tridactylus*), muchárik malý (*Ficedula parva*), kuvičok vrabčí (*Glauucidium passerinum*), ďateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*). Z významných cicavcov sú tu v posledných rokoch registrované aj zubry (*Bison bonasus*), vzácné los (*Alces alces*), hojne vlky (*Canis lupus*).

Svidovec

Svidovecký bukový prales pokrýva časti hrebeňa a svahy rovnomenného masívu v nadmorských výškach 600 – 1 883 m v rámci svidovecko-čornohorskej jednotky poloninsko-čornohorskej oblasti východokarpatskej podprovincie. Toto územie je budované horninami flyšového pásma s prevahou pieskoviec. Reliéf

NPR Stužica (foto: Juraj Vysoký)

nad hornou hranicou lesa nesie znaky zaľadnenia v podobe karov a trógov. Ročné zrážky dosahujú 750 – 1 500 mm, priemerná ročná teplota 3,0 – 6,3 °C. Územie je pretkané sieťou vodných tokov, ktoré sa vlievajú do Čiernej Tisy a Kisvy. V drevinovom zložení pralesových porastov dominuje buk, na vrchole obmedzeného vzhľadu (netvárne, košaté, deformované buky – vplyv vrcholového fenoménu, v malej miere aj nedostatočne vyvinutej pôdy), ku ktorému je prímiešaná najmä jarabina vtáčia, príp. javor horský a jaseň. V najnižších polohách je prímiešaná jedľa, na sutinovitých pôdach javor horský. Celkovo možno pri cca 1 200 m výškovom rozpätí rezervácie pozorovať unikátny prechod od vzrastavých bučín s relatívne vysokou zásobou k zakrpateným porastom buka. Vek porastov varíruje od 130 do 210 rokov.

Uhoľka – Široký luh

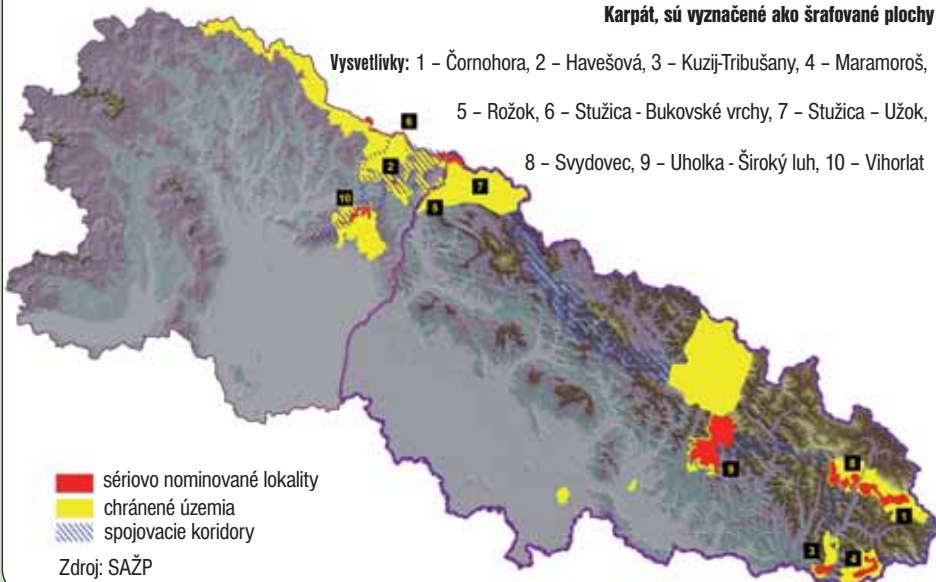
Uhoľsko-širokolužanský komplex bukových prale-

sov sa rozkladá na Poloninsko-Čornohorskom hrebeni poloniny Krasna, ktorá patrí do Poloninského okrsku Poloninsko-Čornohorskej oblasti východokarpatskej subprovincie. Lokalita sa prekrýva s hornou časťou povodia Malej a Veľkej Uhoľky a Lužanky, ktoré sa južnejšie vlievajú do rieky Tisy. Výškové rozpätie územia predstavuje 380 – 1 300 m n. m. Flyšový masív je budovaný pieskovicami a ílovcami, vo svojej južnej časti s ostrovčekovitým výskytom vápencov, sprevádzaných krasovými javmi. Priemerná ročná teplota dosahuje 6 °C a ročný úhrn zrážok spravidla prekračuje 850 – 1 100 mm v závislosti od nadmorskej výšky. Porasty mohutných bukov (*Fagus sylvatica*) s kmeňmi pokrytými v dôsledku vysokej vzdušnej vlhkosti machmi a lišajníkmi tu tvoria takmer nedozerný komplex bukového pralesa pod kótou Minčol. Výskyt javora horského (*Acer pseudoplatanus*), jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsior*) a brešta horského (*Ulmus glabra*) je vyslovene zriedkavý. Prímieš javora a jaseňa na ploche rezervácie je v objemovej štruktúre menej ako 3 %. Okrem plôch v štádiu rozpadu tu v štádiu optima zreteľne prevažuje fáza jednovrstvovej, výškovo vyrovnannej výstavby. Od subboreálu je tu buk dominantnou listnatou drevinou a tvorí kostru lesných rezervácií Východných Karpát.

Integrovaný manažment prírodného dedičstva

Pre sériu týchto desiatich lokalít bol autormi nomináčného projektu spracovaný integrovaný manažment založený na ekologickom prístupe, ktorý bol viackrát označený za možný optimálny model pre cezhraničné nominácie. Jednotlivé lokality sú v rámci tohto dokumentu prepojené ekologickými koridorami (mapka č. 2). Navrhovaný manažment koridorov je diferencovaný, od aplikácie maloplošného, resp. skupinového podrastového hospodárskeho spôsobu, cez hospodárenie zamerané na optimalizáciu vodohospodárskej, resp. mitigačnej funkcie až po bezzásahový režim. Jeho cieľom je zabezpečenie výmeny genetickej informácie a látkovo-energetických tokov

Mapka 2: Ekologické koridory, ktoré spájajú jednotlivé lokality svetového prírodného dedičstva bukových pralesov Karpát, sú vyznačené ako šrafované plochy

medzi jednotlivými lokalitami, ako aj ich postupné zväčšovanie a vytváranie kompaktných území s intaktnou dynamikou. Integrovaný manažment spočíva na princípe riadenia na základe odborných kritérií a mechanizme zohľadňovania záujmov a potrieb miestneho obyvateľstva.

Svetové dedičstvo ako prírodné laboratórium

Práve z dôvodu, že ide o svetové prírodné dedičstvo, smeruje význam bukových pralesov Karpát predovšetkým do budúcnosti, nakoľko každé dedičstvo implikuje budúcu akciu. V prípade karpatských bukových pralesov ako unikátneho prírodného laboratória celosvetového významu s dnes už oficiálne uznaným globálnym statusom ide najmä o výskum a praktické využitie poznatkov a modelov regulácie kolobehu látok, najmä vody a uhlíka. Jeho spomalenie je zbraňou proti nadmernej exploatacii prírodných zdrojov, ktoré so sebou prináša globálne a regionálne zmeny prírodného prostredia v podobe skleníkového efektu, povodní alebo naopak sucha. Vedci z Lesníckej fakulty vo Zvolene napr. zistili, že ukladanie uhlíka v pôde bukových pralesov závisí od priestorového usporiadania odumretých častí stromov na jednej strane, a hustoty porastu, ktorá je v pralesoch na malých plochách veľmi premenlivá, na strane druhej. Cieľovým ovplyvňovaním hustoty človekom obhospodávaných bukových lesov a organickej hmoty podľa modelu pralesov sa následne dá doceliť prienik organického uhlíka do väčšej pôdnej hĺbky, kde je spoľahlivejšie chránený pred rozkladom mikroorganizmami a opätovným únikom do ovzdušia. Vzhľadom na rozširujúcu

NPR Havešová (foto: Michaela Mrázová)

Prijatie gratulácie od riaditeľa centra svetového dedičstva v Paríži Francesca Bandarina (2. zľava)

Stretnutie slovenskej delegácie s delegátmi IUCN a Nemecka v rámci zasadnutia Výboru svetového dedičstva

sa rozlohu hospodárskych lesov s podielom buka v budúcnosti má tento postup významný potenciál pri redukcii skleníkového efektu.

Podľa stanoviska Výboru pre svetové dedičstvo UNESCO vedecký význam bukových pralesov Karpát spočíva tiež v dokumentovaní znovuobsadenia častí európskeho kontinentu po skončení poslednej doby ľadovej, v ochrane génového zásobníka buka ako najvýznamnejšej drevinu severného mierneho pásma Európy a v jeho mimoriadnej schopnosti prispôbiť sa celému

spektru prírodných podmienok. Okrem toho, na území čerstvo vyhláseného svetového prírodného dedičstva rastú stromy rekordných dimenzií, t. j. s mimoriadnou hrúbkou a výškou kmeňov až 58 m, čo je najväčšia nameraná výška jedincov buka v celosvetovom meradle. Jedinečnosť týchto lesov je dôsledkom výrubu veľkých lesných celkov účelom poľnohospodárstva, využitia dreva a výroby dreveného uhlia a potaše. Na začiatku 20. storočia však začali lesníci v Karpatoch navrhovať prvé lesné rezervácie.

Ich existencia dokazuje nielen úspešnosť tohto snaženia, ale umožňuje aj ďalší vedecký výskum bukových pralesov Karpát, ktorý v súčasnosti prebieha na platforme Spojeného národného centra pre výskum pralesov temperátnej zóny pri Lesníckej fakulte TU vo Zvolene (www.virginforests.sk). Bukové pralesy Karpát budú odteraz ako svetové prírodné dedičstvo celému ľudstvu pripomínať, že návrat k rovnováhe je ešte možný.

Viliam Pichler, Ivan Vološčuk, Fedir Hamor
spracovatelia projektu
a národní experti SR a Ukrajiny